

DÁSTAN ATQARIWSHILIGINDA ATQARÍW JOLLARÍN TALQÍLAW

A.A.Nawrızbaeva

Ózbekistan Mámleketlik Kórkem-óner hám Mádeniyat Institutı “Folklor hám etnografiya” kafedrası assistent oqıtıwshısı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11069672>

Anotatsiya. Bu maqolada baxshichilik sanati, shu bilan birga Qoraqalpog'istonda baxshichilik sanatining rivojlanishiga hissa qoshgan ustoz baxshilarning ijrochilik va sozandachilik chevarligi, ularning ustoz -shogird yollari haqida so'z etilgan

Kalit sózlar: doston, motiv, folklor, variant, baxshi, usul.

ОБСУЖДАЕМ СПОСОБЫ ИСПОЛНЕНИЯ В ИСПОЛНЕНИИ ЭПОСА.

Аннотация. В данной статье говорится об искусстве бахши, а также исполнительском и музыкальном мастерстве мастеров-бахши, внесших вклад в развитие бахши в Каракалпакстане, и их наставнико-ученическом пути.

Ключевые слово: эпос, мотив, фольклор, вариант, бахши, метод.

DISCUSSING THE WAYS OF PERFORMANCE IN THE PERFORMANCE OF THE EPIC

Abstract. This article talks about the art of bakhshi, as well as the performing and musical skills of bakhshi masters who contributed to the development of bakhshi in Karakalpakstan, and their mentor-student path.

Key words: epic, motive, folklore, variant, bakhshi, method.

Qaraqalpaq baqsıshılıǵı tariyxına názer taslap qarasaq baqsılarımız qońsı ózbek, túrkmen, qazaq baqsıları menen jaqın qarım - qatnasta bolıp, olar menen repertuar almasıp, toy - tamashalarda birgelikte atqarǵan. Hár bir baqsı bir-birinen repertuar almasqanda namanı sol turısında úyrenip qoymay, óziniń jergilikli tınlawshılarına beyimlestirip, qayta islep atqarǵan. Hár bir millettiń baqsıshılıǵınıń ózine tán jolı bar. Qaraqalpaq baqsıshılıǵınıń dástan, qosıq atqarıwında, qosıqlardı kámine jetkerip atqarıw, onıń koloriti, ırǵaqları, túrli sheberlik usıllar menen atqarıwı hesh bir millette ushıraspaydı.

Qaraqalpaq baqsıshılıq mektebiniń tiykarshısı Aqımbet baqsı túrkmen, ózbek baqsılarınan úyrengen namaların qayta islep, ózi de sol tiykarda namalar dóretken, dástan atqarıwshılıq jolın rawajlandırǵan. Aqımbet baqsınıń shákirtleri de ustazınan úyrengen namaların sol túrinde atqarmay oǵan ózlerinshe forshlagların, ırǵaqların, qayırmaların qosıp namalardı bayıtıp qaraqalpaq baqsı qosıqların rawajlandırdı hám shákirtleri de taza namalar dóretip, olar dóretken

namalar házirgi kúnde de baqsılarımız tárepinen atqarılıp kelinmekte. Kóbinese baqsılar bir ustazdan tálim alğan menen olardıń hár qaysısınıń atqarıwı hár túrli boladı. Mısalı ushın, Muwsa baqsı menen Súyew baqsı Aqımbetten tálim alğan menen olar ózleriniń atqarıw sheberligine qarap, namalardı ózlerine beyimlestirip, qayta islep, onı jáne de rawajlandırıp, jańadan namalar dóretti.

Olar ózleriniń usınday sheber atqarıwshılıq jolı menen óz aldına bir mektep jarattı. Házirgi kúnde baqsılarımız qosıqlardı usı eki mektep jolında da teńdey atqaradı. Biz Aqımbet baqsınıń, Muwsa baqsı hám Súyew baqsınıń atqarğan dástanların, qosıqların esitpegen bolsaqta olardıń qay dárejede atqarğanlıgın shákirtleri arqalı bilemiz. Sebebi olar atqarğan dástanlar, qosıqlar ustaz - shákirt jolı menen bizge shekem jetip kelgen.

Qız baqsı Húrlimannıń balası hám shákirti Qarajan baqsıdan baslap biz magnit lentalarına jazılğan qosıqlardı tıńlağanbız. Qarajan baqsı, Esjan baqsı, Japaq baqsılardıń aytqanların esitse tap sol zamanğa túsip qalğanday bolamız. Sebebi olardıń shertken duwtar saz - áspabınıń tari házirgidey polat sımnan emes, sharxana dep atalatuğın tábiyyi jipekten tağılğan. Aqımbet baqsıdan Esjan baqsıǵa shekem sharxana tar biziń alamoynaq duwtarımızǵa tağılıp kelgen. Bul tardıń dawısı gúmbirlep, tembri jaǵımlı, sulıw hám gúmbirlegen sestı er baqsılar qosıq aytqanda olardıń dawısına mas bolıp keledi - dep ustazlarımızdıń aytqanın esitkenbiz. Al, polat sım tağılğan duwtardıń dawısı bolsa, duwtardıń perdesi temir bolmağanı ushın sıńǵırlap, joqarı ashıq tembrli, qattılaw bolıp esitiledi. Házirde bizlerdiń qulaǵımız usı polat sımnan tağılğan duwtardıń dawısına úyrenip ketken. Sharxana tarda shertilgen duwtardıń sazın, onda atqarılğan qosıqlardı tıńlaǵanımda, kóz aldımızǵa tariyx eleslep sol zamanğa túsip qalğanday sezinedi adam ózin.

Qarajan baqsınıń zapısları onıń qartayǵan waqtında jazılğanı dawısınan bilinedi. Onıń atqarğanın esitkenimizde hesh bir baqsıda ushıraspaytuğın óz aldına jolı bar. Qosıqlardı qıssaxanlıq jolında ayıp atırǵan sıyaqlı. Qosıqtıń jaǵımlı, mazalı jerlerin sozıp, adam yosh beretuğınday pát berip jiberedi. Jáne de qosıqlar kóbinese úsh - tórt minut atqarılatuğın bolsa Qarajan baqsınıń qosıqları 2 - minutqa jetpeydi. Ol qosıq aytqanda kupletlerdiń ortasında yaqı 2 qatardan keyin oynalatuğın namanı oynamay sol yoshı menen irkilmey atqaradı, hám qosıqtıń sazın shertkende de, qosıq atqarǵanda da tez tempte atqarǵan. Jırawlardıń terme-tolǵawların, násiyatların esitkenimizde melodiyaalıq dúzilisine názer salǵanımda, kóp qatarlı násiyatlardı aytqanın esitkenimizde, kóbinese háwij qospastan, birgelikli melodiyanı ushıratamız. Biraq baqsılardıń qosıqlarında bunday ushıraspaydı, derlik hár bir qosıǵında sozımlıq, háwij, qayırım bar. Qarajan baqsınıń qosıqların esitseń tap terme esitkendey bolasan. Qarajan baqsı “Bes perde” namasına násiyat atqarǵanın esitse tap terme aytıwǵa beyimlestirip izbe - izlikte izin úzbeý násiyattan keltirip atqarǵan. Qarajan baqsı “Sáwdigim”, “Qara kóz”, “Aqsıngúl”, “Adınnan”

“Teke nalış” qosıqların hesh bir baqsıǵa uqsamaytuǵın nala, ırǵaqlar menen naǵız baqsı dawıs penen atqarǵanın esitemiz.

Esjan baqsı Qospolatov dástan hám qosıqlardı joqarı dárejede atqarǵan baqsı bolıp esaplanadı. Esjan baqsınıń qosıqlarına itibar berip qaraytuǵın bolsaq xalıq qosıqları tiykarında ayılǵan qosıqlar bolıp esaplanadı. Esjan baqsı Muwsa baqsı mektebi jolında atqaradı. Muwsa baqsı jolı naǵız xalıq qosıqları tiykarında jaralǵan qaraqalpaq baqsıshılıq mektebi dep ayta alamız. Sebebi, onıń atqarǵan, qayta islegen hám dóretken qosıqları qaraqalpaq ırǵaǵına bay qosıqlar bolıp esaplanadı. Muwsa baqsı mektebindegi qosıqlar kóbinese jańǵa jaǵımlı, ırǵaqlı bolıp keledi.

Baqsılarımız qosıq atqarǵan waqtında, atqarıw barısında yoshı kelgen jerinde mas keletuǵın buwıńǵa kóterińki pát berip jiberedi. Esjan baqsınıń atqarıwında bul nárese onsha ushıraspaydı.

Onıń hár bir qosıǵı professional ırǵaqlarǵa bay. ırǵaqlardı alǵanda da hámme baqsı da ushırasa bermeytuǵın mayda ırǵaqlardı bir dem menen alıp joqarı dárejede qosıqlardı atqarǵan. Esjan baqsınıń qosıqların lentaǵa jazıp alıw ushın Germaniyadan izertlewshiler kelgeninde, Esjan baqsınıń atqarǵanın esitip otırıp onıń atqarıwın “Operanıń eń shıńı menen barabar” dep táriyp beredi. Sebebi baqsılar ırǵaq alǵan gezinde hár túrli texnika menen atqarsa, Esjan baqsı ırǵaqtı hám qayırımlardı ishten shıqqan dawıs arqalı sheberlik penen atqarǵan. Jáne ol qosıq aytqanda, ırǵaqlardı alǵanda qosıqtıń ayılıwına qarap jaqtı isletiw, awızdı qattı yakı ásten ashıp tuwrı paydalana bilgen.

Házirgi kúnde Esjan baqsınıń tek ǵana altı qosıǵı saqlanıp qalǵan. Olarda ırǵaqlarǵa bay bolǵan Muwsa baqsı jolına ayılǵan “Miynettti súy”, “Idiris”, Miynet et”, “Arıwxan”, “Muwsa sen yarı”, “Sen yar qal endi” qosıqları. Bunıń menen Esjan baqsını basqa háwijli qosıqlardı atqarmaǵan degen sózden jıraqpız. Qaraqalpaq folklorındaǵı XX - tomıqtıń, XIV - tomındaǵı “Ǵárip ashıq” dástanın Qallı Ayımbetov Esjan baqsıdan jazıp alǵan. Ilimpazlarımızdıń jazıp qaldırıwınsha biziń baqsılarımız bir dástan bastan - ayaǵına atqarǵanda dástan dawamında bir namanı ekinshi ret qaytalamay hár qosıqtı óz aldına bir nama menen atqarıp shıqqanın aytıp ótedi. Demek “Ǵárip ashıq” dástanında yamasa basqa da dástanlarda qansha qosıqlar orın alǵan bolsa Esjan baqsınıń repertuarında onnan kóp qosıq hám namalardıń orın alǵanınan derek beredi. Ustazlarımızdıń aytıwına qaraǵanda “Ol usı dástandı jeti - segiz saat dawamında atqarǵan. Esjan baqsınıń atqarıwı Muwsa baqsı jolına naǵız qaraqalpaq koloritindegi atqarıw bolıp esaplanadı. Esjan baqsınıń atqarǵan qosıqlarında jáne ayta ótetuǵınımız qosıqlardıń ólshemleriniń ózgerip turıwı, jáne shertilgen namalardıń xarakterine qarap ritmlerdiń hár túrli bolıwı basqa Muwsa baqsınıń jolınıń ózgesheliginen derek beredi.

Japaq baqsı Shamuratov Súyew baqsınıń qosıqların úyrenip, Súyew baqsı mektebi jolında qosıqlar atqarǵan. Súyew baqsı jolı maqomǵa jaqın dúziliste, Xorezm, túrkmen baqsılarına jaqın, sol jasaw ortalıǵına beyimlesken 1,5 oktava yamasa bir oktavadan kvinta bálentlikte atqarǵan qosıqlar ekenin kóremiz. Bul sózimiz benen Súyew baqsı jolı biziń baqsıshılıq jolınan ózge degen sózden jiraqpız. Sebebi Súyew baqsı da Muwsa baqsı da Aqımbet baqsıdan tálim alıp ekewide óziniń jasaw ortalıǵına beyimlesken halda qaraqalpaq xalıq qosıqların duwtarda atqaradı hám dóretdi. Japaq baqsınıń qosıqların esitkenimizde onıń duwtardı shertiwleri, qosıq aytqanda sózleri dikciyası júdá anıq. Baqsıshılıq ónerin úyrenip baslaǵan oqıwshılar kóbinese baqsı qosıqlarınıń zapislerin esitip sol boyınsha ózleri jeke tayarlanadı. Áne Japaq baqsınıń atqarıwındaǵı qosıqları usınday oqıwshılardıń esitip tayarlanıwı ushın da júdá qolay. Onıń “Mertewil”, “Qosha dás”, “Gela láylim”, “Tábriz” “Úsh top” qosıqları óz aldına ózgeshe usıl hám qayırımlar menen atqarılgan. Bul qayırımlardı tıńlawshı qayta - qayta esitip tayarlanıp almasa, birden aytıw qıyın. Japaq baqsı bul qayırımlardı júdá qıyın hám professional usılda atqarǵan. Japaq baqsınıń tıńlaǵanıımızda onıń qosıqları tempke, ritmge tuwra kelip, ólshemlerin biliwimizge boladı.

Ámet baqsı Tariyxov eń kóp dástan atqarıp bizge miyras etip qaldırǵan baqsılardan biri.

Onıń dástan atqarıwın, dástandaǵı qosıqlardı atqarǵanın tıńlaǵanıımızda óz aldına shaqqanlıqtı hám sheberlikti kóremiz. Ol dástan atqarǵanda onıń nasırın, qosıqların hátteki shertken sazları da júdá tez tempde bolıp, júdá yoshlı tárizde atqarǵan. Ol qosıqlardı sonday yoshlı pát penen atqarǵan, tıńlawshı shayqatılıp tıńlap, “há bákella...”sın bermey ilaj joq. Onıń lentaǵa jazılıp alınǵan dástanları házirgi kúnde baqsıshılıq ónerin úyrenip atırǵan hár bir oqıwshı ushın, baqsıshılıqqa qızıǵıwshı hár bir tıńlawshı ushın úlken úlgi hám sabaq bolıp atır. Ásirese ol “Qırmandalı” dástanın júdá sheberlik penen atqarǵan hám kópshiligimizge yad bolıp ketken. Mısalı baqsı Q.Seytimbetov Shımbay rayonında “Qırmandalı” dástanın bastan - ayaǵına 2 saat dawamında atqardı. Biz onı tıńlay otırıp Q.Seytimbetov Ámet Tariyxovtıń aytqanı boyınsha tayarlanǵanın sezdik. Sebebi, nasır aytıwında Ámet Tariyxovqa tán bolǵan usıllar onda sezilerli dárejede edi. Ámet Tariyxovtıń atqarǵan dástanları, qosıqları házirgi jas baqsılar ushın júdá jaqsı úlgi bolıp kelmekte.

Genjebay Tilewmuratov Esjan baqsınıń shákirtleriniń ishinde eń aǵlası, sózge de, sazǵa da sheberi bolıp esaplanadı. Genjebay Tilewmuratov qaraqalpaq baqsıshılıǵında 4 mektep bolatuǵın bolsa, ol sol tórt mekteptide ózinde meńgergen sheber baqsı hám sázende bolıp esaplanadı. Bunday tórt mektepti ózinde jámlestirgen hesh bir baqsı da ushıraspaydı. Bir baqsılar boladı - qosıqtı jaqsı aytadı biraq sazǵa joq, bir baqsılar boladı sazǵa sheber qosıq aytıwǵa joq, al Genjebay Tilewmuratov sazdı da, qosıqtı da bántine jetkerip atqarǵan. Genjebay Tilewmuratov tórt baqsıshılıq mektebin úyrenip ǵana sheklenbesten, ustazlarınan úyrengen qosıqlardı, sazları

rawajlandirip olarğa forshlag, trimola, silkim dáslerdi qosıp, qosıqlarğa ırğaqlardı, qayırlardı qosıp hár bir qosıqtı, hár bir sazdı rawajlandirip barğan. Buringı baqsılarımızdıń aytqan qosıqların tıńlağanımızda, olar qosıqtıń namasın shertkeninde yakı hâwijin atqarğanında sozıp yakı qısqa qılıp ózleriniń yoshı kelgeninshe atqarğan. Al, Genjebay Tilewmuratov muxalles ansamblin dúzip, sazlardı, qosıqlardı bir ritmge, ólshemge tuwra keletuǵın etip, ánsambl ushın qayta islep, ánsamblde tayarlap atqarıp shıǵadı.

Genjebay Tilewmuratovtıń kóplegen qosıqları jazıp alınǵan. Onıń qosıqların tıńlap otırsań, onıń duwtar shertkendegi sheberligi, shireli hawazına tán bermey ilaj joq. Onıń ırǵaǵı, qayırmı hesh bir baqsıda ushıraspaytuǵın óz aldına atqarıw jolı bar. Baqsı qosıqlarınıń ishinde “Adıńnan”, “Nigarım” qosıqları aytılw jolına qarap qıyın, awır qosıqlar qatarına kiretuǵın bolsa, ol usı qosıqlardı júrekke jetip baratuǵın dárejede sheberlik penen atqarğan.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 1 ноябрдаги «Халқаро бахшичилик санъати фестивалини ўтказиш тўғрисида»ги ПҚ-3990-сон қарори. // Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Халқаро бахшичилик санъат фестивали очилишига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи” Қорақалпоғистон тонги гаезтаси 2019 йил 11-апрель №15-16 (1336-1337).
2. Ўзбекистон республикасида миллий маданиятни янада ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисидаЎзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 ноябрдаги ПҚ-4038-сонқарори.
3. Моянов Ы. Қорақалпоқ халқ мусиқаси асосида ўқувчи-ёшлар маънавий-ахлоқий фазилатларини шакллантиришнинг хусусиятлари: педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дис. – Тошкент, 2019. – 153 б.
4. Nawrizbaeva A. A. BAQSÍ, SÁZENDE GENJEBAY TILEWMURATOV TÍN ACTQARÍWSHÍLÍQ METHODS //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 218-223.
5. Tajimuratova S. BASQARIW DÁREJESIN ILIMIY DÁREJEDE RAWAJLANDIRIW //NRJ. – 2024. – Т. 1. – №. 2. – С. 24-27.
6. Tajimuraova S. S. INFORMATION AND COMMUNICATIONS IN MANAGEMENT //Journal of Integrated Education and Research. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 509-511.
7. Saginbaevna T. S. FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – Т. 9. – С. 386-392.

8. Тажимуратова Ш. С. САНЪАТШУНОСЛИК ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШ ОРҚАЛИ ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ИШЛАШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. – 2023.
9. Абатов, Жалғасбай Орынбаевич. "ТАРИХНИ БИЛИШ ОРҚАЛИ ТАСВИРИЙ САНЪАТ НАМУНАЛАРИНИ ТУШУНИШГА ЎРГАТИШ УСУЛЛАРИ." (2023)
10. Абатов, Жалғасбай Орынбаевич. "ИНТЕГРАЦИОН ЁНДАШУВ АСОСИДА ТАСВИРИЙ САНЪАТ ДАРСЛАРИНИ ЎҚИТИШ." (2023).